

PREDREFORMACIJSKO IZROČILO
V SLOVENSКИH PROTESTANTSКИH PESMARICAH
IN POZNEJSEM RAZVOJU

Zmaga Kumer

Ko je dr. Ivan Grafenauer s svojo razpravo o »ta stari velikanočni pejsni« pred leti načel ta problem, je hkrati nakazal tudi že okvir bodočega raziskovanja. Predvsem naj bi zajelo tiste pesmi, ki so jih sami protestanti označili kot slovenske (»Slavorum cantus«), upoštevati pa bi bilo treba še druge, ki so jih imenovali stare (»ta stara pejsen«). Imenoma jih je naštel petero (1. Vetus Slavorum Decalogus — Te stare Deset zapuvidi, 2. Solemnis ille cantus Dies est laetitiae — Ta stara božična pejsen, 3. Vulgaris Slavorum in die resurrectionis cantus — Ta stara velikanočna pejsen, 4. Ena stara velikanočna pejsen [inačica prejšnje] in 5. Vetus Slavorum Veni S. Spiritus — Ta stara pejsen od svetiga Duha), dopuščal pa je možnost, da je med »starimi« in anonimnimi še kakšna slovenska, kakor je domneval J. Čerin.¹ Raziskave velikonočne pesmi (št. 3 in 4) se je lotil sam v navedeni razpravi, božično »Dete v Betlehemi rojenu« (= Eno je dete rojeno) je obdelala podpisana v svoji disertaciji.² Pričujoča študija je poskus nadaljevanja in dopolnitve že začetega dela za rešitev problema domače dediščine v slovenskih protestantskih pesmaricah.

I. »Te stare deset zapuvidi«

1. Izročilo. Dekalog v verzih so naši protestanti objavili v vseh izdajah pesmarice (imenovane Ta celi Katehismus — okrajšano Cat.), pojavlja pa se tudi še v katoliških tiskih in rokopisih naslednjih stoletij.³ Ponekod mu je dodan napev.

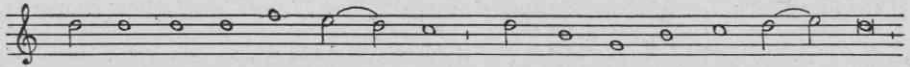
V Cat. 1567, prvi izdaji slovenske cerkvene pesmarice, se glasi takole (str. 6—8; napev transkribiran v moderno notno pisavo):

¹ Dr. I. Grafenauer, »Ta stara velikanočna pejsen« in še kaj. Čas XXXVI (1942), 91—93, kjer navaja tudi Čerinovo razpravo o slovenskih protestantskih pesmaricah.

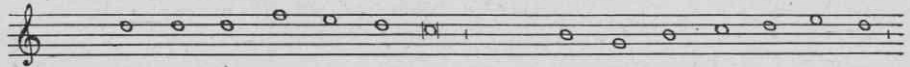
² Z. Kumer, Slovenske prireditve srednjeveške božične pesmi »Puer natus in Bethlehem«. Razprave SAZU, razr. II (filol. in liter. vede). Ljubljana 1958.

³ Bibliografijo gl. Kidrič, Opombe, 128, v opisu Paglovčeve (Widerjeve) pesmarice.

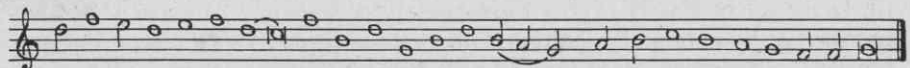
*Vetus Slaavorum Decalogus, | simplex Textus, vt cun- | que emenda- | tus.
Te stare Deffet Sapuuidi, nakuliku skufi | Truberia popraulene.*

Kir hzhe Bo . gu slu . shi - ti, Ta i - ma oñ - ra - ni - ti,
Ne ro - ty - se vnuz - nu Per Bo - sym J - me - ni,
J . nu ne . kar ne kra - di, Falsñ pry - zha ne bo - di,

Te De . ffet Sa - pu - ui - di, Ve - rui vue - ni - ga Bo - ga,
Pras - nik Zhlo - uik poj - ue - zhui, Su - ie sta - ri - she pojñtui.
Lush - kifi shen ne ger - ui, Luskiga bla - ga ne she - li,

Lubiga is tui . ga ser - za, J - nu tui - ga blishni - ga, Ki - ri - e - lei - son, Chris - telei - son.
Zhlo - uik zhlo - ue - ka vne - mo - ri, Pre - shustua ne try - bai,
Dai nom je Bug dersha - ti, vje - lei v po - ku - ri sta - ti,

O obliki v Cat. 1574 moremo le ugibati, ker v edinem dosegljivem primerku, katerega fotokopijo hrani NUK, manjka prav str. 6 sl., na str. 8 pa je že konec pesmi. Zdi se, da je bil napev nekoliko spremenjen. — V Cat. 1579, 6 sl., je natisnjeno samo besedilo; izvzemši malenkostne prapovpisne popravke se docela ujema z onim iz Cat. 1567. — Cat. 1584, 10—12 prinaša spet napev, ki je za spoznanje drugačen od prvotno objavljenega, besedilo pa enako. — V Cat. 1595, 12—14 je napev nekoliko bolj spremenjen, a besedilo isto.

Neposredno pred »starim dekalogom« ali tik za njim vsebujejo Cat. 1579, 1584 in 1595 še pesem »Kratka, saftopna Teh Deffet Sapuvidi Islaga. Skvsi Gospvda P. Truberia«.

Najstarejši katoliški slovenski vir, ki vsebuje deset zapovedi v pesmi, je Alasijev Vocabolario 1607, list 102b—103a. Primer je brez napeva, vendar zanimiv, ker daje slutiti, v čem bi moglo biti prvotno besedilo »skuzi Truberia poprauleno«. Razen v prvi vrstici je znatna razlika zlasti ob koncu. Alasia je pesem najbrž zapisal, kakor jo je slišal in ni imel pri roki nobene pisane predloge. Besedilo je na nekaterih mestih celo skaženo, tako da mu ni najti pravega smisla. Tudi se vprašamo, kako naj se vskladita napev in besedilo 3. kitice, ko je vendar besedilo kar za tri vrstice predolgo. Zdi se, da je Alasijev primer porušen in da je moral

prvotni dekalog obsegati več kitic, ne samo tri. Dejansko jih je v Ev. 1715, 382 sl., ki so drugi tiskani katoliški vir, vsega petero. Zaradi lažje primerjave s protestansko verzijo navajam obe prvi katoliški v celoti in hkrati:

(Alasia 1607)

I dieci commandamenti in verfi.

Kir ochie u nebu priti,
Ta ima ocraniti,
Tic deffet zapouedi,
On veruie u aniga Bogà
Sprauiga od foiga iarzà,
Inu foiga bliŕniga.
Kirie, Chriŕte eleiŕon.

Ne rodilŕe zlouec vanno inau
Inu per bozin imenu.
Prašni zlouec ai praŕnic ŕnoi,
Ai ŕnoic ŕtarilŕic ŕpoŕtui,
Zlouec zloueca ne vmore,
Inu nizar ne crade.
Kirie...

Preŕŕtva ne tribai,
Faus prichia ne bodes,
Luskiga blaga ne zelei
Luskig zenei ne prigorei.
Dai nam ga Bug derzati,
Maria Boliã Mati

Ta nam ga ocrati
Nebelkiga družina
Duŕilŕe od ŕuetiga raia.

Kirie...

(Ev. 1715)

Cantus de X. pæceptis.

Kir hózhe v'Nébu priti,
Ta ima ohraniti
Te deŕlét sapúvidi,
Aj vjéruj v' eniga bogà
Lubiga is celligà ŕerzà,
Inu tudi tvojga blŕhŕigà.
Kyrie elejŕon, Chriŕte eleiŕon.

Neróty ŕe nenúznú,
Per Boshjim iménu
Prasnuj zhlovék parsnik ŕvoj
Nu ŕvoje ŕtarilŕe ŕpoŕtúj:
Zhlovik zhlovéka Némvóri,
Inu nikar nekrádi,
Kyrie...

Préiŕelŕva ne tribaj,
Nè falŕh prizhá nebódi
Ludskigà Blagà neshelúj,
Ni Ludskih shenn nepogéruj:
Daj nam jih Bug derŕhátí,
Maria Boshja Máti,
Kyrie...

Maria Boshja Máti,
Ta nam ga neokrátí
Nebélhkiga Ladájna,
Duŕham ŕvetiga Ráya
Pomagaj nam Maria,
Od vojŕike, kuge, gláda
Kyrie...

Maria Diviza,
Bodi naŕha pomozhniza
Pruti Bogú Nebélhkimu,
Ter vŕmílenimu ŕesuŕu
De naŕhe duŕhe inu tellú,
Vsame gori k' vézhnimu myrú,
Kyrie... Amen.

Tik pred tem dekalogom je v Ev. 1715 (str. 366–369) 13 kitic obsegajoča pesem z naslovom »Deffet Sapúvidi v' Poŕtu«, ki ni nič drugega kakor Truberjeva »Kratka, saŕtopna Teh Deffet Sapuvidi Islaga«. Težko je reči, če so sestavljalci katoliškega lekcionarja besedilo prevzeli neposredno iz protestantskih pesmaric ali se je morda ohranilo po ustnem izročilu; vsebuje ga namreč tudi Ev. 1672 kot »postno pesem«, medtem

ko starega dekaloga nima. Če primerjamo besedili iz Cat. 1595 in Ev. 1715 vidimo, da se skoraj povsem ujemata; razlike so v pretežni večini le jezikovne. V zadnjih dveh vrsticah 2. kitice na primer beremo pri Trubarju: *Njega beſſedi verjami / ſvejiſt je ſoblubami*, v Ev. 1715 pa: *Njega beſſéjdo vjeruvaj / Sa lubu ſvejiſt imej*, kar je brez pravega smisla. Dalje piše Trubar v predzadnji vrstici 3. kitice: *V' pokuri s' lebnom poſhtenim*, Ev. 1715 pa: *V' pokuri s' lebnom s' poſhtejnám*. Medtem ko se začetek 8. kitice glasi pri Trubarju: *Ne kradi, ſhuhaj, nenorri / dobitak tiga dela vus ti ſgory*, je rečeno na istem mestu v Ev. 1715: *Ne kradi, ne vuhraj, nevmori / Dobízhik tvojga dela u'ſtih gori*. Končno naj navedem še drugo vrstico 9. kitice, ki se glasi v Cat. 1595: *Riſnizo govoriti ne ſtraſhi ſe*, v Ev. 1715 pa: *Pravízo govóri těr neſtráſhi ſe*.

V naslednji izdaji lekcionarja Ev. 1730 najdemo obe pesmi na istih straneh (382 sl. oz. 366—369).

Ev. 1741, 438—441 pa vsebujejo že drugačno obliko dekaloga: prve tri kitice se ujemajo z Alasijevim besedilom oz. Ev. 1715, nato sledi šestero kitic krščanskega nauka, ena kitica o zakramentih in troje sklepnih kitic vzpodbudno moralne vsebine. S tem v skladu je tudi novi naslov pesmi »Poſtna Peifem / Od teh defet Sapoudi Boshjih, / inu potrebnih ſhtukou te ker-/ſhanfke Vere«. — Ta oblika dekaloga je obveljala tudi v Ev. 1754, 438—441 in Ev. 1758, 402—405, pozneje pa je pesem o desetih zapovedih izgubila iz lekcionarja.

Po Kidriču vsebuje dekalog v verzih tudi 1. izdaja Paglovčeve priredbe »Tobiovih bukev« iz leta 1733 (na str. 303). Knjiga mi ni bila dostopna in v 2. izdaji iz leta 1767 pesmi ni več. Ker je izdaje Ev. 1741, Ev. 1754, Ev. 1758 priredil Paglovec⁴ in vsebuje povsem enako besedilo rokopisna Paglovčeva (Widerjeva) pesmarica iz leta 1733, smemo misliti, da je imel dekalog tudi v Tobiovih bukvah pripisan napev (gl. spodaj!).

Tretjo obliko dekaloga v verzih zastopata Klapše in Lavrenčič. Prvi je v svoji Synopsis Catechetica iz leta 1745⁵ na str. 88—90 objavil deset kitic obsegajočo »Peiffem od Vére«, ki se začne kakor stare zapovedi s stihom »Kateri ozhe v' Nebu priti«, nato pa zaokrene »Ta ima véro ohraniti« in nadaljuje do vključno 4. kitice s krščanskim naukom, kakor ga poznamo iz Paglovčeve verzije. V 5. in 6. kitico so zajete prvotne tri kitice starega dekaloga, v 7. našteva sedmere zakramente, v 8. petero cerkvenih zapovedi, 9. in 10. sta vzpodbudno moralni kakor pri Paglovcu. V osnovi se Klapšetova »Peiffem od Vére« sklada s Paglovčevo »Poſtno...«, iz česar sklepam, da je bila le-ta Klapšetu za predlogo. Sicer je besedilo dokaj svobodno oblikoval in namesto dotlej običajnega pripeva »Kyrie eleison, Christe eleison« je predpisal ponovitev zadnje vrstice v kitici.

Klapšetovo redakcijo najdemo kot 24. pesem pri Lavrenčiču v pesmarici »Miffionſke catholish karshanfke peiffime«, ki so bile objavljene 1752,

⁴ Kidrič, Opombe, 110.

⁵ Po Kidriču, Opombe, 128, tudi v 2. izdaji iz leta 1757, str. 88.

»vkopsloshene« pa leta 1748. Besedilo na str. 102—104, »visha« na »plattelzu 33«. Lavrenčič besedila ni doslovno prepisal, ampak si je dovolil izdatne spremembe. Kakor kaže primerjava, je hotel s tem doseči gladkejši verz in rimo, torej pesem formalno izboljšati.⁶

Zadnje delo, ki vsebuje dekalog, je Canizijev (Parhamerjev) Catechismus. V evidenci sta ljubljanski izdaji 1760 in 1762. Kidrič, Opombe 79, 128, domneva, da je bil tudi v izdaji 1761 in v celovski 1762. Besedilo v izdaji 1760, 138—141, se povsem ujema z Lavrenčičevim.

2. **Izvor besedila.** Protestantso pesem o desetih zapovedih je obravnaval že Čerin v svoji razpravi o protestantskih pesmaricah, vendar predvsem z glasbenega vidika. Glede teksta pravi samo, da »ga natančno ni dokazati v nemških pesmih«, čeprav se po vsebini »da primerjati z Lutrovo pesmijo ‚Mensch wiltu leben seliglich‘«,^{6a} da je bil (sodeč po naslovu »Vetus Slavorum decalogus«) pred reformacijo »med narodom na Kranjskem že razširjen« in da je »Sommaripova oblika ona, ki je bila splošno znana, prvotna in starejša«.⁷

Obstoj predreformacijskega slovenskega dekaloga dokazuje Trubar sam v Abecedarju 1555, ko predpisuje svojemu besedilu Očenaša (na str. A7b) napev »koker se te stare deset zapuvidi pojo«.⁸ Verjetno so jih peli v postnem času. To sklepam deloma iz poznejših objav v Ev., kjer je razširjeno besedilo izrecno označeno kot »postna pesem«, deloma pa iz navade med katoliškimi Nemci. Fischer⁹ trdi, da so bile deset zapovedi izdavana v rabi kot prošnja pesem v križevem tednu. Svojo trditev opira na Wizeliusovo opombo k objavi inačice »Gott der Herr ein ewiger Gott« v Psaltes ecclesiasticus (Mainz 1550). Da so Nemci peli dekalog že pred reformacijo, dokazujejo tudi zapisi besedila in napeva v raznih kodeksih iz 12.—15. stoletja.¹⁰

S slovenskim besedilom se v celoti ne ujema nobeno nemško, niti iz predreformacijskih rokopisov, niti iz poznejših objav.¹¹ Večinoma so vsa dolga in gostobesedna. Edino Clm. 4616 iz 12./13. stoletja in Nürnberški lesorez iz ok. 1490 podajata deset zapovedi zgoščeno in jedrnato. Po slogu se mi zdita podobna našemu besedilu, ne pa tudi po obliki. Oba sta razdeljena v različno rimana dvovrstičja (Clm. jih ima 5, Nürnb. les. 10).

⁶ Prim. Kidrič, P. Lavrenčič in njegova cerkvena pesmarica. ČZN XX (1925), 83 sl.

^{6a} Gl. Wackernagel III, št. 26.

⁷ Čerin, 152, 156.

⁸ Ponatis gl. pri Ruplu, 9.

⁹ Fischer s. v. Dies sind die heiligen zehn Gebot.

¹⁰ Cgm. 716, fol. 178 in Clm. 6054, fol. 86 iz 15. stoletja (= EB št. 2006); Clm. 4616, fol. 85 iz 12./13. stoletja (= Wackernagel II, št. 57); Leipziger Pergamenths. 456, fol. 1 a in Clm. 2955, fol. 101 iz 13./14. stoletja (= Wackernagel II, št. 58); Nürnberški lesorez po jedkanici iz časa okoli 1490 (= Wackernagel II, št. 1155).

¹¹ Prim. razen rkp. pod opombo 10 še Ench. Erf. 1524, 4 (= Wackernagel III, št. 22), Weisse 1531, fol. K III b (= Wackernagel III, št. 561), Vehe 1537, fol. 8 (= Wackernagel II, št. 1154) in Wizelius 1550, fol. 105 sl. (= Wackernagel II, št. 1153).

Nasprotno sestavljajo slovensko besedilo pri Trubarju 3, pri Alasiji 4 (ena porušena), v Ev. 1715 pa 5 šestvrstičnih kitic z refrenom in pretežno brez rime. Spričo slogovne podobnosti slovenskega besedila z najstarejšimi nemškimi in ker so poznejše slovenske oblike prav tako obsežne kot nemške, sodim, da je prvotno slovensko besedilo nastalo zelo zgodaj. Vir mu je bil najbrž neposredno latinski dekalog, ker kaže slovenski v primeri z nemškim precejšnjo samostojnost v oblikovanju vsebine. (Morebitna skladnost posameznih slovenskih vrstic s katero nemško pri tako dogmatičnem besedilu namreč ne more pomeniti že odvisnosti slovenske pesmi od nemške.) Tako na primer našega začetka ni najti v nobenem nemškem besedilu razen v uvodni kitici Nürnbn. les. Na njem je upodobljen Mojzes z dvema tablama v rokah. Na vsaki je napisanih petero zapovedi v obliki dvovrstičnih kitic, medtem ko je uvodna štirivrstična napisana na Mojzesovih prsih, a zaključni dve ob vsaki strani glave. Tako-le se začne uvodna kitica:

Wer will eingien in das ewig leben Ipricht got
Der fol hie gancz behalten diße zway¹² gebot...

ali po naše:

Kir hózhe v'Nebú príti,
Ta ima ohraníti
Te deřlet sapúvidi (Ev. 1715, Alasia).

Pri Trubarju beremo popravljen: Kir hzhe Bogu slushiti, / Ta ima... . Nasprotno začenja Clm. 4616 brez posebnega uvoda: »Mache dir niht abgot...«; Cgm. 716 in Clm. 6034: »Sueffer vater herre got, / verleich daz wir erkennen die zehen pot...«; Wizelius 1550: »Gott der Herr, ein ewiger Gott, / hat vns geben zehen Gebot...«; vsi drugi pa po Luthru: »Dys fynd die heylgen zehn gebot...«¹³

Končni vrstici prve slovenske kitice, ki omenja ljubezen do bližnjega, ni najti paralele v nobeni nemški obliki dekaloga. Pač pa spominjajo spet začetne vrstice 2. naše kitice na ustrezno mesto v Nürnbn. les.:

... nicht vnüczlichen Iolt du bey im¹⁴ Ichweren
Neróty Ie nenúznú / Per Boshjim iménu

Deinen feiertag heylig fleyfligklich
Prasnuj zhlovék prasnik Ivoj.¹⁵

V nadaljnjih kitalah se more po jedrnatosti meriti s slovenskim besedilom edino še Clm. 4616, vsi drugi nemški pa postajajo bolj in bolj zgovorni. Sklepni kitici, ki obsegata prošnjo k Mariji, sta celo slovenska

¹² »Dve« pomeni zapovedi z vidika Mojzesovih tabel, ki sta označeni kot »Das erft« in »Das ander«.

¹³ Ench. Erf. 1524, Weisse 1531, Vehe 1537; prim. tudi Zahn I, št. 1951 sl.

¹⁴ Se nanaša na božje ime, omenjeno v prejšnji vrstici.

¹⁵ Trubar pa piše: Prasnik Zhlouik pošuezhuí.

posebnost, saj Marije ne omenja noben drug dekalog.¹⁶ Izrazito katoliški konec pesmi je moral biti Trubarju odveč, zato ga je odstrigel in spremenil tudi zadnjo vrstico 3. kitice:

Daj nam jih Bug dersháti
Maria Boshja máti (Ev. 1715)

Dai nom je Bug dershati,
Vielei v pokuri Itati (Cat. 1567)

Pri Alasiji je konec pesmi izmaličen do nerazumljivosti. Iv. Grafenauer ga je poskusil rekonstruirati in domneval, da se je prvotno glasilo:

Daj nam jih Bog držati,
Marija, božja Mati,
inu vsa nebeška družina.¹⁷

Taki, z vsebinskega vidika verjetni »prvotni« obliki besedila se upira formalna plat pesmi: kitice obsegajo namreč samo po 6 vrstic, tu pa bi jih bilo nenadoma 7. Vendar ne moremo pričakovati, da bi zaradi nadštevilske vrstice v tretji kitici odpadel običajni refren, zlasti če naj bi bila zadnja! Mislim, da so poslednje tri Alasijeve vrstice fragment 4. kitice, ki se je po moji sodbi prvotno glasila:

Marija, božja mati,
ta nam ga ne okrati
nebeškiga ladanja,¹⁸
dušam svetiga raja.
Pomagaj nam Marija
inu vsa nebeška družina. Kyrie...

Litanijska prošnja »Od vojske, kuge, glada« v Ev. 1715 se mi zdi mlajši dodatek,¹⁹ saj se predhodni vrstici tudi metrično ne prilega. Prim.: Maríja — gláda, toda: Maríja — družína.

Ali se je prvotno katoliško besedilo pesmi o desetih zapovedih s to kitico končalo, ni mogoče z gotovostjo trditi. Glede na to, da je sklepna kitica v Ev. 1715 stari prošnji klic k Mariji Pomočnici, znan iz stare velikonočne pesmi in izpričan iz dobe pred reformacijo,²⁰ je verjetno, da

¹⁶ Navadno se končajo z moraliziranjem, le Ench. Erf. 1524 in Vehe 1537 s prošnjo: Das helff vns der herr Jhesu Christi... oziroma Ach hylff vns, lieber Herre Gott / das wir halten all dein gebott...

¹⁷ I. Grafenauer, Velikonočna, 100 in 126, op. 2.

¹⁸ Prim. Plet.: ladati = vladati (Mur., Dalm., vzh. Št.), besitzen (Caf.); ladanje = 1. der Besitz, das Landgut (Caf, kajk.); 2. na ladanje iti, aufs Land gehen (BKr, kajk.); nam. vladanje.

¹⁹ Ni nemogoče, da izvira prav iz zač. 18. stoletja, saj se je leto dni pred izidom Ev. 1715 končala avst. nasledstvena vojna v Španiji, ki je zahtevala hudih žrtev od naših dežel. Razen tega je Štajerska nekaj let prej trpela zaradi napadov Krucev. Nevarnost kuge, ki je divjala zlasti v 17. stoletju, tudi v začetku 18. stoletja ni povsem minila, ker so avstrijski škofje leta 1715 (dve leti pred Ev. 1715!) ukazali molitve in zvonjenje za odvrnitev kuge. Gl. Gruden, 926, 932, 1074, 1079.

²⁰ I. Grafenauer, Velikonočna, 120—126.

ga je vseboval tudi stari dekalog. Potemtakem naj bi bilo besedilo v Ev. 1715 z navedenim popravkom predstavnik celotnega prvotnega besedila o »teh starih desetih zapovedih«.

Starinskost pesemske oblike dekaloga postane posebno očitna, če ga primerjamo po slogu z desetimi zapovedmi, kakor so navedene v katekizemskem dodatku Ev. 1672 oziroma v rkp. dodatku enega redkih primerkov Ev. 1613.²¹ Tako se n. pr. glasi 2. zapoved v Ev. 1613, 1672 »Ty nymash Iména Gofpuda, tvojga Bogá nepridnu pelati«, v pesmi pa »Ne roti se nenucnu per božjim imenu«. Tretja zapoved pravi v pesmi »praznuj... praznik«, tam pa »prafnik pofužhoual«. Peta se glasi v pesmi »Človek človeka ne umori«, nasprotno pa v Ev. »Ty nymash vbijatic. Zveza z »nimaš« je za katekizemski dekalog sploh značilna, medtem ko je prepoved v pesmi izražena naravnost z velelnikom. Glagol »tribati« je v 7. zapovedi katekizemskega besedila izpuščen, namesto »falš priča« govori 8. zapoved o »krivi priči«. Medtem ko pesemski dekalog še okleva v 9. in 10. med »ne želuj« in »ne pogeruj«, uporablja katekizemski dosledno glagol »želeti«. Izraz »ljudski« je v 9. in 10. zapovedi Ev. 1672 zamenjal izraz »bližnji« (tvojga blishniga shene), pač pa se je ohranil v pomenu »tuj« v naštevanju »tujih grehov« (str. 417: Ne fturi le deleshen ludskih grehov; enako v Ev. 1613).

3. **Izvor napeva.** Glede napeva Trubarjeve objave dekaloga je ugotovil Čerin, 151 sl., da jo vsebujeta Achtliederbuch (Wittenberg 1524) in Ench. Erf. 1524, prvi v zvezi s pesmijo P. Sperata »vom gesetz vnd Glauben« z začetkom »Es ist das Heil uns kommen her«, drugi v zvezi s pesmijo »Nu frevt euch lieben Christen gemeyn«.

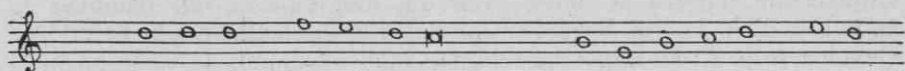
Zdi se, da je Čerin priznaval predreformacijski izvor samo besedilu dekaloga, ne pa tudi napevu, čeprav trdi Bäumker,²² da sega ena najstarejših izpričanih inačic v čas okrog 1500. Res pa je, da v starih katoliških pesmaricah ta napev ni objavljen v zvezi z besedilom dekaloga, ampak skupaj s staro velikonočno pesmijo »Frew dich du werde Christenheit«.²³ Če je torej Trubar v Abecedariju 1555 predpisal svojemu Očenašu »vižo, koker se te stare deset zapuvidi pojo«, ni mogel imeti v mislih tega napeva. Kateri pa je bil tisti splošno znani napev, se doslej ni dalo ugotoviti.

Iz nemških katoliških predreformacijskih virov sta za dekalog znana dva napeva. To sta pri Bäumkerju I, št. 176 (»O süsßer Vatter Herre Gott«) in št. 177 (»O Herre Gott das seynd dein Gebott). Luther je za svojo priredbo besedila v Ench. Erf. 1524 uporabil napev stare katoliške romarske pesmi »In Gottes namen fahren wir« (gl. Bäumker I, št. 295), češka bratovska pesmarica Weisse 1531 je Luthrovo besedilo podložila

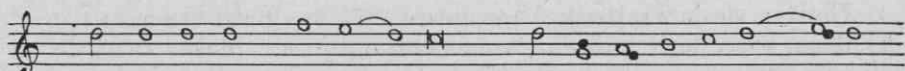
²¹ Primerek knjižnice Narodnega muzeja v Ljubljani s sgn. R 7529, v katerem je na praznih listih spredaj napisan odlomek katekizma, zadaj pa nekaj pesmi. Listi so morali biti knjižici uvezani prej, preden je dobila sedanji elegantni usnjeni ovitek, ker je obreza mestoma okrnila besede.

²² Bäumker, 530.

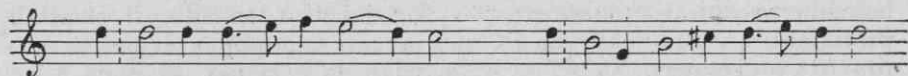
²³ Bäumker I, št. 267.

Te de - set za - pu - vi - di: ve - ruj ve - ni - ga Bo - ga,

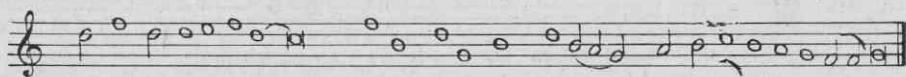
Te de - set za - pu - vi - di: ve - ruj ve - ni - ga Bo - ga,

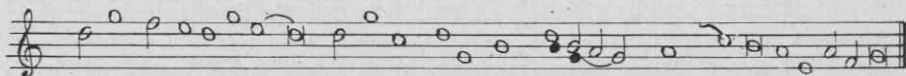
tehi de - set za - - pov - di: ve - ruj ve - ni - ga Bo - ga,

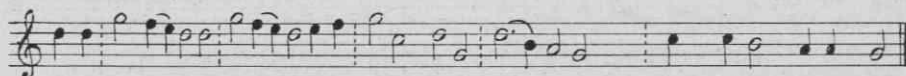
de je en sam e - di - ni Bug, de so pak tri per - šo - ne,

lub ga iz tujga sr - ca i - nu tujga bliž - ni - ga Ky - ri - e - leison, Christe leison.

lu - bi ga iz tvojsa serca i - nu tvo - ji - ga bliž - ni - ga Ky - rie - leison, Christe - leison.

lu - bi ga iz pravi - ga sr - cai - nu tudi tvojsa bliž - ni - ga, Ky - rie - leis, Christe - leis.

Bug o - ča, sin nusveti duh, vse večne časti vredne.

Napev Trubarjeve priredbe »starih desetih zapovedi« je reformacijo preživel. O tem se prepričamo, če primerjamo Cat. 1567 in 1595 z zapisom pri Paglovcu 1733 in z napevom pri Lavrenčiču 1752. Paglovčev napev je »Trubarjevemu« v bistvenih potezah enak; oba sta tudi v istem tonovskem načinu — miksoliidskem. Nasprotno je Lavrenčičev napev jonski in melodična linija zaradi okraskov bolj razdrobljena. Skladnosti s starim napevom so opazne komaj v prvi frazi in kadencah. Zdi se, da je napev pri Paglovcu zapisan tako, kot ga je ljudstvo pelo, medtem ko ga je Lavrenčič »popravil« po svojem oziroma časovnem okusu.

Gornji napev je izrazito koralen, zato ne prenese uklepanja v takte. Paglovec in Lavrenčič sta to sicer poskusila, uspela pa nista, ker tudi besedilo ni povsem metrično uravnano. Še najbližji obrazec mu je šesterec z anakruzo. Zdi se, da sta se besedilo in napev pri petju sproti prilagojevala drug drugemu, da vnaprej določenih, izrazitih poudarkov ni bilo. Pri Paglovcu in Lavrenčiču pomeni postavljanje taktic že vpliv sodobnega gledanja na glasbo, ki je v tem primeru zgrešeno.

Po kateri obliki napeva so peli poznejše objave besedila desetih zapovedi, ni nikjer označeno. Verjetno je večinoma veljala Paglovčeva, Lavrenčičeva pa le v tistih primerih, ki se tudi tekstovno ujemajo z njim.

Ob koncu 18. stoletja objavljanje dekaloga preneha, z njim zatone v pozabo tudi častitljiva stara »viža«. Dandanes je ni nikjer dobiti; vsaj doslej je bilo poizvedovanje za njo zaman. Edini primer pesmi o desetih zapovedih, ki smo ga posneli na magnetofonski trak leta 1955 v Črensovcih, je bistveno drugačen in ni z našim v nikakršni zvezi.

4. Strnitev izsledkov. Slovenska pesem o desetih zapovedih je priredba katekizemskega obrazca, nastala verjetno ob latinski predlogi brez vidne naslonitve na nemške priredbe. Glede na slogovno, ne tekstovno podobnost z najstarejšimi nemškimi katoliškimi priredbami moremo sklepati, da se je slovensko besedilo izoblikovalo in se med ljudstvom udomačilo že pred reformacijo, ko je bilo prvič v tisku objavljeno; verjetno je vsaj iz 15. stoletja, če ni starejše. Prvotna oblika se je na Slovenskem ohranila brez bistvenih sprememb vse do začetka 18. stoletja. Protestantska verzija — ki jo je bil priredil Trubar tako, da je katoliško naglašene kitice izpustil in nekatere vrstice spremenil — nanj ni vplivala, ampak je izginila z zatonom reformacije pri nas. Nasprotno pa je bila Trubarjeva »Kratka in zastopna teh deset zapuvidi izlaga« (iz 1579) brez navedbe avtorja sprejeta v katoliški lekcionar, kjer je z novim naslovom »Postna pesem« živela tja do srede 18. stoletja. Hkrati s to pesmijo je živela nekaj časa v 18. stoletju tudi izvirna katoliška »Postna pesem«, ki vsebuje razen starega besedila desetih zapovedi še »potrebne štuke te krščanske vere« in pomeni zadnji odsev stare slovenske pesmi o desetih zapovedih.

O prvotnem predreformacijskem napevu nimamo nobenih poročil. Glede na dolžino kitic, ne povsem pravilno metrično obliko vrstic brez rime in glede na pripev se da sklepati, da je bil prvotni napev bližji koralnim cerkvenim spevom kakor slovenskim ljudskim pesmim.

Napev, ki ga je za svojo priredbo desetih zapovedi predpisal Trubar, je po izvoru predreformacijski in je bil v 15. stoletju v rabi za nemško velikonočno pesem »Frew dich du werde Christenheit«. Trubar se je lahko seznanil z njim po nemški pesmarici Achtliederbuch 1524 oziroma Ench. Erf. 1524, kjer je bil objavljen z izvornim protestantskim besedilom; nemški protestanti ga za dekalog niso nikoli rabili. Medtem ko je slovensko besedilo pesmi o desetih zapovedih sčasoma doživelo razna preoblikovanja, se je napev neverjetno žilavo upiral zobu časa. Čeprav ga po letu 1595 v tisku ni nikjer več zaslediti in se je hkrati z drugimi cerkveno-ljudskimi pesmimi ohranjeval verjetno samo po ustnem izročilu, ima v Paglovčevi rkp. pesmarici 1733 še povsem isto lice, kot je bilo v času reformacije. Najbrž so ga tudi peli enako kakor pred 200 leti, to je enoglasno, brez izrazitih poudarkov, ki bi dovoljevali interpretacijo po taktu v modernem smislu, čeprav je Paglovec to poskusil. Z Lavrenčičevo priredbo napev sredi 18. stoletja propade in hkrati z besedilom brez sledu izgine.

II. »Ta dan je vsiga veselja«

1. **Izročilo.** Vrsta objav slovenskega prevoda latinske božične pesmi »Dies est laetitiae« se začne v drugi polovici 16. stoletja, ko izidejo Peisni 1563 (gl. tam str. 71, Boshizhne peisni, ta perua vti vishi Der Tag der ist so freüdenreich). Poslej jo srečamo v vseh protestantskih pesmaricah²⁸ ter mnogih katoliških nabožnih tiskih²⁹ in rokopisih³⁰ tja do druge polovice 19. stoletja. Primeri v zbirkah ljudskih pesmi,³¹ deloma iz 20. stoletja, kažejo, da si je utrla pot iz cerkve tudi med ljudstvo.

Prvi natis v Peisnih 1563 je izšel brez posebne opombe. Nasprotno se je Trubarju zdelo potrebno v latinščini in slovenščini opozoriti bralce, da je pesem, ki jo objavlja, »Solennis ille cantus, Dies est laetitiae; à quodam ante haec tempora benè translatus, Rhythmicè vtcunq; compositus« oziroma »Ta stara boshyzhna Peiffen, prou Tolmazhena, ampag nekar poufod Raimana...«. ³² Vendar med objavama v Peisnih 1563 in Cat. 1574, 1579 ni nobene razlike. Iz tega bi se dalo sklepati, da so izdajatelji Peisni 1563 uporabili že Trubarjevo besedilo. Tudi v obeh zadnjih

²⁸ Cat. 1574, 92 sl.; Cat. 1579, 56 sl.; Cat. 1584, 88; Cat. 1595, 143—145; verjetno je bila tudi v Cat. 1567, žal je edini dostopni primerik nepopoln. Razen tega omenja pesem Trubar v predgovoru h Cat. 1575, 219 (gl. Rupel, 127, 312).

²⁹ Ev. 1672, 387—390; Ev. 1715 in 1718, 363—365; Ev. 1754 in 1758, 396 sl.; Ev. 1764, 310 sl.; Ev. 1768 in 1777, 299—301; Ev. 1787, 1796 in 1800, 313 sl.; Ev. 1822, 424—426; Ev. 1850, 621 sl.; Verdinek 1820 in 1847, 127—150; Pesme 1854.

³⁰ Ev. 1612, Prkm. rkp., Rkp. Maurer 1754, Rkp. Golobe, Rkp. Podmelec, Rkp. Medana, Rkp. Cerkno.

³¹ SNP 4794—96; GNI 3287, 3543, 3597, 5933, 5970, 8090, 8112; prim. tudi Škrabec, Cvetje XXIV, 5. zv. (platnice), poročilo o primerku z Beneškega; v št. 28/29 revije »Zvuk« iz leta 1959 je R. Orel objavil odlomek beneške inačice (gl. o. c. str. 342), ki jo po šentlenartski in šentpetski župniji še danes pojo.

³² Gl. Cat. 1574, 1579, 1584, 1595.

izdajah protestantske pesmarice, Cat. 1584 in 1595, so samo pravopisne in jezikovne spremembe, sicer pa je besedilo vseh protestantskih objav povsem enako. Glasi se:

A. 1. Ta dan ie Viiga Vefelia, Diuiza ie rodila Tiga Sinka Boshiga, Diuiza ie ořtala. Nashiga odreshenika, Stuar nika nebeshkiga, Angelskiga krala, Dur ie shlishal glih tiga, Diuiza rodila boga, le zhudu preueliku.	3. Koker iolnze icus glash gre, Glash ie neresbie, V glihi vishi roien ie Ielus od Marie. Koker luzh odluzhi gre, Solnze luioio iuetluft puřti, Vuner vnim ořtane, Taku Bug od Buga gre, Bug Ozha iinka rodi, Vezhnu vnim prebiua.
2. Ta hzhi ye mati pořtala, Suiga Ozha rodilla, Stuar ie iuiga řtuarnika Diuiza doila. O Maria iřuolena, Per bugi ři gnado nashla, Kir ie Eua řgubila, Skuři te ie Bug zhluouik pořtal, Kir ie nas reshel od pekla, Hualo Bogo daimo.	4. Praui Bug bres matere, Ie roien od Ozheta, Praui zhluouik bres Ozha, Ie royen od Diuize. Preprořtu ie pouien, Viaelce ie poloshen, Pred to shleht shiuino, Ofelz ta ga ie řpoinal, Volek ga ie řpozhtoual, Miga tudi zheřtimo.
5. Hualo tebi Bug Ozha Kir ři ie zhes nas řimilil, Poslal nam řina tuiga, Reshel nas od hudizha. Ozheřtiti řin boshy, Si vreden huale inu zheřty Kir ři nas taku lubil, Sa nas ři reshno kry prelil Ta vezhni leben nom dobil, Vnebeřa pot pokařal. Amen.	

Iz Trubarjeve opombe, da je pesem »prov tolmačena, ampak nekar povesod rajmana«, sklepamo, da je bilo slovensko predreformacijsko besedilo tu in tam drugačno. Da se je protestantom zdelo potrebno popraviti ga, se vidi iz tega, ker ga Trubar v Cat. 1575 navaja kot primer pretiranega katoliškega češčenja Marije. Na str. 219 namreč piše: »Inu de bi se tim preprostim le-ta božična pejsen ‚Ta dan je vsiga veselja‘, v kateri pojo ‚ta stvar je sujga Stvarnika rodila inu dojila‘, inu raven te iste ta vera izložila, koker smo mi to isto ozgoraj izlužili... taku bi ti preprosti taku debelu tursku ne govorili inu ne djali: De bi Divica Marija ne bila, kej bi Bug bil?« Vrstici, ki ju Trubar omenja, sta vzeti iz 2. kitice in se protestantsko popravljene glasita: *Stvar je sujga stvarnika / Divica (je) dojila*.

Slovenske katoliške inačice lahko delimo v dve skupini. Prva (A) obsega primere iz poreformacijskih in poznejših tiskov ter rokopisov; besedilo se od protestantskega le prav malo razlikuje. V Ev. 1612, ki je

reformaciji časovno najbližji, najdemo razliko samo na dveh mestih: 1. vrstica druge kitice se glasi »Ta hči je mati gratala« namesto »postala« in 8. vrstica tretje kitice »Kakor Bug od Buga gre« namesto »Tako Bug od Buga gre«. Oboje je bržčas posledica nepazljivosti pisca: ker izposojenke »gratati« ni zaslediti nikjer drugod, se mu je prikradla v pesem iz navadnega govora, »kakor« namesto »taku« pa se mu je zapisalo zaradi poprejšnje dvakratne uporabe tega prislova v isti kitici (»koker solnce...«, »koker luč...«).

Besedilo prve kitice se (ne vštevši majhnih pravopisnih in stilističnih sprememb) v vseh izdajah lekcionarja, pri Verdineku 1820, 1847, v Pesmah 1854 ter v Rkp. Podmelec, Medana, Cerčno, Golobe in Maurer, povsem ujema s protestantskim.

Četrta vrstica 2. kitice se v navedenih poreformacijskih virih glasi »Stvar je sujga stvarnika / *nosila inu dojila*«, torej drugače kot pri protestantih in tudi ne tako, kot trdi Trubar, da so katoličani v njegovem času peli. Sprememba besednega reda 8. v. 2. kit. v Ev. 1850 in Pesmah 1854 je povzročila nenameravano spremembo smisla, tako da je besedilo v tej obliki z vidika katoliške dogmatike celo napačno. Glasi se: »skoz te (t. j. Marijo) je človek Bog postal« namesto »... Bog človek postal«. Prireditelj Ev. 1850 in Pesmi 1854 je pač besedilo po nepotrebnem jezikovno »popravljal«, s tem pa ga je mestoma le razblinil in mu dal pridigarsko učeči, sladkobni prizvok.

Druga vrstica 3. kit. se pri protestantih in v Rkp. Maurer glasi »ta glaž se ne rezbiye«, a v drugih katoliških virih »ta glaž pak *cel ostane*«, kar je jezikovno slabše.

V 4. v. 3. kit. prvi poreformacijski viri (Ev. 1612, 1672, 1715, 1718, Rkp. Cerčno, Golobe in Rkp. Maurer) soglašajo s protestanti, rekoč: »V glihi viži rojen je / *Jezus od Marije*.« V kasnejših objavah oziroma rkp. pa je to mesto spremenjeno: »... rojen je / *sin božji od Marije*.« »Popravek« je bil povsem nepotreben, saj govori o Marijinem božjem materinstvu že 1. kit., in še prvotni metrični obrazec se je skazil.

Četrta kitica je primer, kako neumevanje prvotnega besedila lahko povzroči v pesmi napake, ki se potem zaradi nekritičnega prepisovanja ponavljajo od objave do objave. V protestantskih pesmaricah se glasijo 6.—9. vrstica:

V jaselce je položen
Pred to *žleht* živino
Oselc ta ga je spoznal
Volek ga je spoštoval...

V poreformacijskih katoliških virih pa:

V jaselce je položen
K *ne(s)pametni* živini
Oselc ga je spoznoval
Ta *folk* ga je spoštoval...

Izraz »žleht« je izposojenka iz srvn., kjer ima beseda »slēht« v pridevniški rabi pomen »raven, gladek«, preneseno tudi »odkrit, preprost (danes nem. schlicht), navaden«, v prislovni rabi pa še »neredno, slabo (danes nem. schlecht)«. ³³ Medtem ko je bilo našim protestantom »žleht« v pomenu »preprost« še razumljivo, je morala beseda v 17. stoletju že dobiti pomen »slab, hudoben«, ki ga ima v narečjih še danes. Zato so jo prireditelji večine kat. lekcionarjev in po njih pisci nekaterih rokopisov nadomestili z nekoliko peiorativno pobarvanim izrazom »nepameten« oziroma »nespameten«. Samo v Ev. 1612 se 4. kit. v celoti sklada s protestantsko in Rkp. Maurer je »žleht« prevedel pravilno s »preprosto« (»pred to perproso žvino«). — »Folk« namesto »volek« številnih katoliških virov je posledica nepazljivosti prireditelja Ev. 1787, ki je »volk« reducirano iz »volok« bral po nemško (v = f) in tako osliču v betlehenskem hlevcu postavil ob stran kar »ljudstvo« (nem. Volk). Nesmiselno spako so tjavendan ponatiskovali oziroma prepisovali še v 19. stoletju in je besedilo te vrstice 4. kit. pravilno le v Ev. 1850, Pesme 1854, Rkp. Cerkno, Golobe in Maurer.

V 9. v. 5. kit. je izraz »večni leben« samo v Ev. 1850 in Pesme 1854 nadomeščen s slovensko besedo »večno življenje« oziroma pri Verdineku 1847 z »večni žitek«, povsod drugod pa je ostala udomačena izposojenka.

Z jezikovne plati je posebej zanimivo besedilo v Prkm. rkp., ³⁴ ker je skoraj povsem brez izposojenk, mestoma se bliža hrvaščini, »nebeški orság« v predzadnji vrstici pa priča o bližini madžarske meje. — Zaradi popolnosti omenim še božično pesem iz zapuščine organista M. Drahslerja s Primskovega na Dolenjskem (GNI 3287), ki je sestavljena deloma iz vrstic 4. kitice.

Razen doslej navedenih primerov katoliškega besedila, ki pa je dejansko enako protestantskemu in ki ga moremo smatrati za nekakšno oficialno besedilo te božičnice, pa obstaja druga skupina primerov (B), ki so precej drugačni. To so inačice »ljudske verzije pesmi«, če jo smemo tako imenovati. Najstarejši zapis je Guštanja (zdaj Ravne na Koroškem) iz ok. 1815. Objavil ga je Štrekelj kot št. 4794 svoje zbirke in se glasi:

B. 1. Ta nuč je pouna visele
Ino trošta velkiga,
Maria nam rodila
Krala nebis ino zimle.
Ona mati je postala
Tega krala nebeškiga,
Veselmo sa mi sada
Tega rojstva božjega!

2. Kar je Jefa zgubila
U svojoj pregrišnosti,
Ja Maria zadobila
U svojoj ponižnosti.
Le ponižnost božja milost
Nas vuči, lepo ponižno
Veselimo se...

³³ Gl. Lexer s. v. sleht, slehte.

³⁴ Po Kovačiču, 42 je ta rokopis najstarejši literarni spomenik v prekmurščini; napisan je bil 1649, če ne celo 1549.

3. Pastirji tam na puli Kir živino vahtajo, Angelci so ja budili, Kir ja blo o pounoči: »Hitro pojte no poglejte, Kaj ja v štalcu za no djate! Veselimo se...	4. Čast bodi Bogo Očeto Ino Duho svetemo, Čast bodi božjemu Sino, Na ta svjat rojenemo. Čast bodi tebe, Maria, Ko si nam Jezusa rodila. Veselimo se...

Skupina inačic tega obrazca obsega 9 primerkov, ki so bili vsi zapisani iz ust ljudskih pevcev in razen dveh vsi v severnih, goratih območjih Slovenije. Če jih primerjamo med seboj, vidimo, da izhajajo vsi iz enega vira, le razporeditev kitic je ponekod drugačna, krajše so ali malo spremenjene, tu in tam je besedilo razširjeno.

Tako obsega nedatirana inačica iz Braslovč v Savinjski dolini (SNP 4795) pet kitic namesto štirih. Dodatna kitica je vstavljena med 2. in 3. navedene inačice in se glasi:

V eni štalci je biv rojen
Kral nebes in zemle
V ene jasje je položen
Kir je gospod čez vse.
Oj ponižnost, božja milost,
nas lepo uči ponižnost. Veselimo se...

Zadnji dve vrstici te kitice vsebuje SNP 4794 v 2. kit., medtem ko ima SNP 4795 na istem mestu: *Ena mati je postala / Vendar divica je ostala*. Taka razporeditev besedila dejansko bolj ustreza vsebinski logiki pesmi. Braslovška inačica je od vseh iz skupine B najbližja latinskemu izvirniku, zdi se najpopolnejša.

Naslednja, prav tako nedatirana inačica iz Žabnic na Koroškem (SNP 4796; Štrekelj jo ima od Scheinniga, št. 22) se začne s 3. vrstico 3. kit. navedenega besedila. Za 2. kit. ima razširjen prvotni odpev (*Veselimo se vsi skupaj / Tega rojstva božjega / Tega kralja pomočnika / Našega odrešenika*), za 3. kit. pa štiri začetne vrstice prvotne 2. kitice (*Kar nam je Eva zgubila / ...*).

Inačica iz Luč v Savinjski dolini, zapisana ok. 1908 (GNI 3543) je samo odlomek, saj obsega zgolj prvotno 3. kitico (*Te pastirci na planinci / ...*).

Oblikovno zanimiv je primer iz Kremenice pri Igu (GNI 3597), ki obsega dve neenaki kitici s štirivrstičnim odpevom. Prva kitica je sestavljena iz prvih štirih vrstic prvotne prve kitice (le da se 3. v. glasi *Tejga Sina Božjega* namesto *Krala nebes ino zemle*), druga kitica pa se začne s prvotnim odpevom (*Veselimo se vsi skupaj / tega rojstva božjega*) in nadaljuje s štirimi vrsticami prvotne druge kitice; tako ima 1. kitica tega primera štiri vrstice, druga pa šest. Odpev sestavljata zadnji dve vrstici prvotne 3. kitice (*Le kè pejte in poglejte...*) in novo besedilo *Pokleknite in molite / Svojega Zveličarja*.

Zapisa GNI 5955 in 5970 sta dejansko ena inačica, ker sta povsem enaka, čeprav sta ju pela različna pevca, ob različnem času, a v istem kraju (Kamniku). Besedilo obsega samo prvotno 1. kitico z odpevom. Spremenjeni sta 3. in 4. v.: *Ena Dvoica je rodila / tega sina božjega*.

Inačici GNI 8090 je zapisovalec dobil napev v Sarskem nad Igom, besedilo pa v Šutni pri Kranju. V bistvu je besedilo enako prvotnemu, manjše spremembe so le v 1. kit. ter na koncu 2. in zadnje. Pač pa je med prvotno 2. in 3. kitico vrinjeno povsem novo besedilo, da je vsega pet kitic. Glasi se:

Pastirci sa ke tejekeli (! tekli)
 Koker jem angel poue,
 To dete sa tam nešli,
 u te štalci stergani.
 Sveti Jožef nui Maria
 Ša pa tudi u štalci bli,
 Veselima se use skupej
 Tega roistua božiga.

V besedilu inačice GNI 8113 iz Stare Fužine v Bohinju spet ni bistvenih sprememb glede na navedeno obliko.

2. Izvor besedila. Glede izvora slovenskega besedila v protestantskih pesmaricah in ustreznih katoliških primerih je prvi pisal Škrabec v oceni Guyonove razprave o slovanskih kolonijah v Italiji (Cvetje XXIV, 5. zv. pl.). Po njegovem pesem »prvotno ni izvorno slovenska, temuč ali neposredno iz latinskega ali morda iz nemške prestave poslovenjena«. Čerin, 173, je trdil, da je naše besedilo »samo prepesnitev, ne veren prevod nemške pesmi« in da je »na nemški izvornik iz 15. stoletja naslonjena le tretja kitica«. Nasprotno je Ramovš³⁵ sodil, da je pesem »zelo stara, da je narodno blago« (pri tem se je skliceval na Škrabca!) ter da je besedilo »katoliških pesmaric prvotno in da je le Trubar gotove stvari preuredil«. Rupel, 312, pa je spet pritegnil Čerinu, češ da je besedilo svobodna prepesnitev nemške pesmi iz 15. stoletja *Der Tag der ist so freudenreich*, razen tretje kitice, ki je bolj dobesečno prevedena. Dejansko ni najti niti latinskega niti nemškega besedila, ki bi slovenskemu povsem ustrezalo. Tudi nemški in latinski primeri se ne ujemajo.

Po mnenju nekaterih avtorjev je pisec latinskega besedila pesmi »Dies est laetitiae« Beno, škof iz Meissena (1010—1106).³⁶ Vsekakor je latinski izvornik starejši od 15. stoletja. To dokazujeta holandski prevod v rkp. iz Haaga št. 721 iz 14. stoletja³⁷ in češki prevod v Vyšehradskem rkp. iz leta 1450.³⁸ Tudi najstarejši nemški prevodi segajo že v 15. stoletje,

³⁵ Fr. Ramovš, Zanimiv koroško-slovenski rokopis. ČJKZ II (1920), 285.

³⁶ Karl M. Klier, Thesaurus Austriacus. 1. Heft: Weihnachtslieder u. Hirtenspiele aus Niederösterreich. Hrsg. von ... Klosterneuburg bei Wien. s. a.

³⁷ F. van Duyse, Het onde nederlandsche Lied ... I—III. s'Gravenhage 1900—1908; gl. III, Nr. 475. — Za opozorilo na ta vir se zahvaljujem prof. Seemannu iz Freiburga i/Br.

³⁸ Český kancional. Usporadal Dr. Dobroslav Orel. Praha 1921, 124.

n. pr. v Clm. 2992.³⁹ Pravzaprav to niso samo prevodi, ampak prepesnitve, deloma zelo svobodne. Zdi se, da je morala biti pesem priljubljena, ker so jo nenehno predelovali; saj se celo kasnejši lat. primeri ne ujemajo z najstarejšimi. Isto velja za nem. inačice. Po Fischerju sta bili prvi dve nem. kitici (z začetkom *Der Tag der ist so freudenreich in Ein Kindelein so löblich*) v rabi celo kot samostojni pesmi. Protestantski pisatelji ju kot taki večkrat navajajo (prim. Baumker I, 292).

Če primerjamo slovensko besedilo (oba obrazca!) z latinskimi in nemškimi predreformacijskimi inačicami, vidimo, da je osnova naše pesmi latinski izvirnik ne nemška prepesnitev. Tista mesta, ki so skupna našemu in nemškemu obrazcu, nahajamo tudi v latinskem izvirniku, nasprotno pa za številne slovenske vrstice ni predloge niti v latinskem ne v nemškem besedilu. Tako se zdijo povsem izvirne misli o Evi (2. kit. A, B), o luči (Koker luč od luči gre ..., 3. kit. A), celotna 4. kit. (A), če ne štejem vrinjenih kitic v zapisih SNP 4795 in GNI 8090.

Glede na to, da živita v začetku 19. stoletja obe slovenski obliki hkrati, bi mogli misliti, da je obrazec B res le nekakšna ljudska verzija oficialne slovenske cerkvene pesmi (A), kakor je bila v rabi že pred reformacijo in so jo ponatiskovali še stoletja poslej. Če pa pogledamo obrazec B natančneje, opazimo, da vsebuje vrstice, ki jih v oficialnem besedilu ni, pač pa v latinskem izvirniku. To je začetek 3. kit. obrazca B. Ker se je obrazec A razširjal s tiskom in prepisovanjem, je malo verjetno, da bi se moglo to mesto izgubiti iz prvotnega besedila; laglje bi se bilo iz pesmi, ki se širi po izročilu in je praviloma podvržena spremembam.

Po eni strani daje skladnost med protestantsko in oficialno katoliško obliko slutiti, da so se protireformatorji v glavnem naslonili na protestantsko obliko. Na drugi strani pa sodimo, da Trubar sporočenega katoliškega besedila ni dosti popravljjal, saj je dejal, da je pesem »prav tolmačena ampak nikar povsod rajmana«. Glede na to, da je Trubar v začetku druge polovice 16. stoletja označil pesem za staro, že v predreformacijskem času prevedeno (*ante haec tempora translatus*), smemo domnevati, da je prvotno slovensko besedilo starejše od 16. stoletja. Nemara je nastalo kdaj v 15. stoletju, saj so iz tega časa tudi najstarejši nemški in češki obrazci. Prireditelj slovenskega besedila je z latinsko predlogo ravnal zelo samostojno. Po izobrazbi je moral biti teolog, saj zvenijo nekatere vrstice kakor prepesnitev misli iz teološke dogmatične razprave. Kljub temu pa pesem ne učinkuje izumetničeno, marveč je povsem dostopna preprostemu verniku.

Izvirnost slovenskih obrazcev je mogoče najbolje presoditi, če primerjamo z njim najstarejši dosegljivi latinski obrazec ter češko inačico in nemške iz 15. stoletja. Latinski obrazec rkp. iz Triera iz 15. stoletja (gl. Mone I, št. 47) obsega 9 kitic po 10 vrstic. Najbližja, četudi mestoma vsebinsko svobodno oblikovana, je češka inačica iz Vyšehradskega rkp. iz leta 1450 (gl. Orel, 124), ki je za dve kitici krajša. Predreformacijskih

³⁹ Wackernagel II, št. 689.

nemških inačic je več in se med seboj precej razlikujejo. Inačica v Clm. 2992 iz 15. stoletja (Wackernagel II, št. 689) ima samo tri kitice, ki so prevod iz latinščine, nadaljnji dve pa sta novi. To sta kitici z začetkom *Ein kindelein so vil lobickleich* in *Drey edel künig hochgeporn*. Za prvo trdi Bäumker, da se je ščasoma osamosvojila v posebno pesem; protestanti so jo reš večkrat navajali med pesmimi. Nasprotno pravi Fischer, in to se mi zdi verjetnejše, da je bila sprva samostojna in so jo šele potem uvrstili med kitice božičnice »Der Tag der ist so freudenreich«. Inačica v Clm. 5955 iz leta 1435 obsega spet samo tri kitice prevoda in prej omenjeno pesem (gl. Wackernagel II, št. 695).⁴⁰ Pač pa je daljša inačica v Cgm. 444 iz leta 1422, ki vsebuje tri kitice prevoda, dve povsem novi ter že znani »Ein kindelein...« in »Drey edel künig...«. Slovenski protestantski obrazec, ki se ujema z oficialnim katoliškim, obsega pet kitic, od katerih so 1., 2. in 5. prevod prvih dveh in pete latinske, 4. in 5. pa nimata predloge niti v latinskih niti v nemških tekstih. Le posamezne misli ju vežejo z latinskim izvornikom. Slovenski obrazec B se v 1. in 2. kitici ujema z obrazcem A, 3. kitica spominja na 6. latinsko (nemške inačice te kitice niso prevedle), 4. se ujema s četrto latinsko (obrazec A je brez te kitice), 5. pa se spet zdi kot odsev 8. latinske.

Prevajalci ali pravzaprav prireditelji srednjeveških latinskih pesmi v narodne jezike so s predlogami ravnali svobodno ne le glede števila in izbire kitic, ampak so besedilo sploh po svoje pri krojevali. V koliki meri velja to za obravnavano pesem, se vidi posebno dobro iz primerjave tistih kitic, ki jih najdemo v vseh ali večini prevodov. To sta predvsem 1. in 5. kitica (prim. preglednico v prilogi na str. 64/65).

3. Izvor napeva. V protestantskih pesmaricah je naša božična pesem objavljena brez napeva, pač pa se nanj sklicujejo. Tako beremo v Peisnih 1565, da se poje »vti vishi Der Tag der ift fo freudenreich«; v Cat. 1574 je povedano bolj natanko: »Vti nee Vishi, koker ta Od fpreda, Hualimo mi danas Boga.« Enako je napisano v Cat. 1579, 1584 (v' Ivoji vishi) in Cat. 1595. Da gre v vseh primerih za isti napev, se vidi n. pr. iz Cat. 1579, kjer je na str. 54 objavljeno besedilo božične pesmi »Hvalimo mi danas Boga« s pripombo, da se poje »vti vishi Der Tag der ift fo freudenreich«. Prvič je ta napev objavljen v Cat. 1567, nato v Cat. 1574, 1584 in 1595, vselej v zvezi z besedilom »Hvalimo mi danas Boga«. Čerin trdi, da je napev, ki je izpričan v trierskem rkp. iz 15. stoletja, spadal prvotno k poljudni enokitični božični pesmi »Ein Kindelein so löbelich«; pri Klugu 1535 da je izšla k ponemčeni latinski pesmi »Dies est laetitiae«, ki vsebuje kot drugo kitico pesem »Ein Kindelein so löbelich«. Čerin še opozarja, da se Trubarjev napev nekoliko razlikuje od Klugovega, kaj več pa o njem ne pove. Tudi pri Bäumkerju, ki objavlja vrsto inačic iz prvih nemških katoliških pesmaric, ne zveemo o napevu več kot to, da

⁴⁰ Zadnja kitica je iz rkp. Kloster-Neuburg 1228, fol. 51 iz zač. 16. stol. Clm. 5955 se sicer z navedenimi rkp. ujema, le zadnja vrstica je napačna, ker je ponovitev druge (gl. Wackernagel II, št. 690).

izvirata najstarejša zapisa iz 15. stoletja (rkp. iz mestne knjižnice v Trireru št. 724 in Ms. germ. 8, fol. 9, iz berlinske knjižnice). Glede na to, da je besedilo izpred 15. stoletja, smemo to domnevati tudi za napev.

Naš protestantski napev ter nemški protestantski in katoliški so drugače istega melodičnega obrazca, ki je torej po izvoru predreformacijski. Ker se z njim bistveno ujema tudi napev češke inačice vyšehradskega rokopisa, je verjetno, da slovenski predreformacijski ni bil dosti drugačen. Vendar se zdi, da velja tudi za napev, kar domnevamo za besedilo: poleg oficialnega cerkvenega napeva je bil v rabi še ljudski, ki je sicer hkrati z besedilom izviral iz iste predloge, ni pa se povsem ujemal s cerkvenim. Če analiziramo napeve in način skupine B, vidimo, da so med njimi sicer melodične razlike, grajeni pa so enako in po oblikovnem obrazcu sorodni protestantskemu napevu. S formulo izraženo ima napev iz Cat. 1574 obliko [:AB:]CCDABE, slovenski ljudski pa [:AB:]CCAB. Fraze se seveda ne ponavljajo povsem doslovno, zaradi preglednosti formule pa manjši odstopi niso upoštevani. Razen tega se ujemata v glavnem tudi harmonsko ogrodje in melodična linija, kljub drugačnemu tonovskemu načinu (jonski : dur). Čeprav je spričo manjšega števila stihov v kitici ljudski napev krajši od protestantskega in domnevno oficialnega katoliškega, pa je med njima vendar toliko sorodnosti, da smemo upravičeno prisojati obema isto predlogo. Za ponazoritev navedem tri primere skupine B s protestantskim napevom:

GNI 3597
IG
zps. 1909

E _ na noč polna ve _ se _ _ lja, Tej_ga trošta ve.li.ce _ ga,
Je Ma _ ri - ja po.ro - di _ _ la, Tej_ga Si - na Božje_ga.

C

Le kè pej - te in po - glej - te,
kaj je tu zan le_po de - te.

GNI 3543
LUČE
zps. 1908

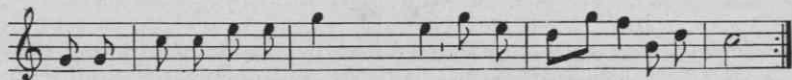
Te pa _ stir.ci na pla_nin - ci, kjer te žvin - ce vahta _ jo;
je _ den angelj jih je kli - cav, daj še ni blo polno _ či:

41)

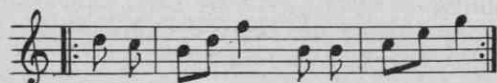
Le sem pej - te in po - glej - te,
kaj je to zano le_po de - te.

⁴¹ Melodična sprememba pri ponovitvi je označena z drobnimi notami.

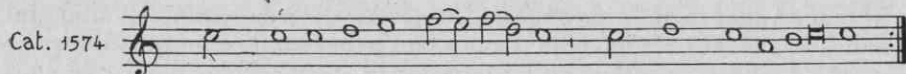
GNI 5933
KAMNIK
zps. 1909

E . na noč polna ve . se . . la i . noj tro . šta velci . ga .
E . na Dvi . ca je ro . di . . la te . ga si . na boži . ga .

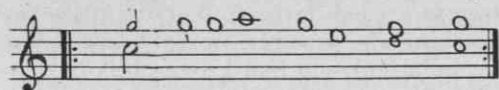

E . na ma . ti je po . sta . la
te . ga ne . be . škiga kra . la .

Cat. 1574

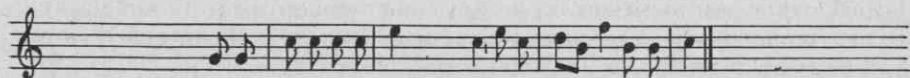
Hua . vi . mo mi da . nas Bo . ga , J . nu se vesse . li . mo ,
Kir ie nom dal Sy . nu sui . ga , San . ge . li . ga zhestymo ,

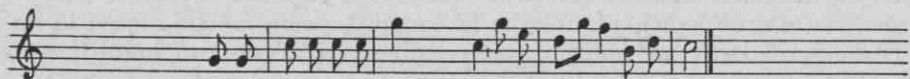
Da . našta Be . sse . da Bo . shya ,
Sa . volo vsi . ga Zhlo . ue . stua .

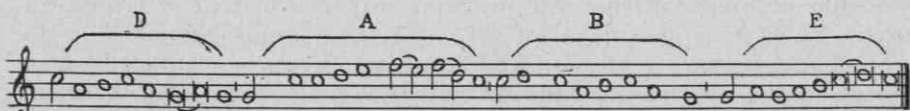
Po . klek . ni . te in mo . li . . te svoje . ga Zve . li . čar . ja .

Ve . se . li . mose vsi sku . paj tega rojstva božje . ga .

Ve . se . li . mo se vsi sku . paj tega rojstva boži . ga .

Se je knomperdrushi . lla , vse . la na . se to kry Me . ssu , ve . nim Divizhnim Te . lssu , Steim nas Sbugomjmiry . lla .

Domnevo o posebni ljudski verziji naše božične pesmi potrjuje tudi metrična struktura besedila, ki se pokaže v pravi podobi šele v zvezi z napevom. Kitica latinskega izvirnika je sestavljena iz 10 vrstic, v katerih se menjavajo sedmerci in šesterci, v skladu s frazami melodije. S formulo izraženo ima kitica obliko:

[:AB:]CCDABE
76 776 776

Povsem enako obliko vidimo tudi v češkem prevodu, nemški pa ima tu in tam še anakruzo. V slovenskem protestantskem besedilu »Hvalimo mi danas Boga«, ki je redno objavljeno s tem napevom, je anakruza dosledno v vseh vrsticah, medtem ko nastopa v »ta stari božični pesmi« le sporadično. Metrična shema je kombinacija sedmerca in šesterca, ki se v literaturi imenuje »vagantski verz«. ⁴²

V primerih skupine B pa obsega kitica le 6 vrstic in 2 vrstici pripeva, skupaj 8. Metrični obrazec je kombinacija osmerca in sedmerca, tako imenovani »romarski verz«. ⁴³ S formulo izraženo ima kitica obliko:

[:AB:]CC + AB (= pripev)
87 88 87

Zanimivo je, da je tako obliko kitice obenem z romarskim verzom uporabil Prešeren za svojo »Šmarno goro«. ⁴³

Medtem ko je v primerih z napevom metrični obrazec besedila skupine B povsem jasen, pa v zapisih iz SNP mestoma šepa. Najbrž so zapisovalci »popravljali«, kolikor niso pisali po nareku.

4. Strnitev izsledkov. Slovenska »ta stara božična pesem« je priredba latinske »Dies est laetitiae«, ki je izpričana v rokopisih iz 15. stoletja, pa je nedvomno starejša, ker poznamo iz tega časa že češki in nemški prevod oziroma priredbo, iz 14. stoletja pa holandskega.

Slovensko besedilo se pojavi prvič v Peisnih 1563 in je že takrat veljalo za staro, iz česar sklepamo, da je bila latinska božičnica poslovenjena vsaj ob koncu 15. stoletja. Iz opomb k protestantski objavi in iz Trubarjevih izjav na drugem mestu sodimo, da protestanti katoliškega besedila niso veliko spreminjali.

Številne ohranjene katoliške inačice moremo razdeliti v dve skupini. Besedilo skupine A predstavlja oficialno cerkveno prireditev latinskega izvirnika, ki se je ohranjevala s tiskom oziroma prepisovanjem in se do podrobnosti ujema s protestantskim besedilom. Živela je nekako od konca 15. do sredine 19. stoletja. Njen prireditelj je moral biti teolog, ker vse-

⁴² Gl. V. Vodušek, Arhaični slovanski peterec-deseterec v slovenski ljudski pesmi. SE XII (1958), 187.

⁴³ Vi, ki hodite na sveto / Šmarno goro, blagor vam! (Poezije izd. 1946, 355.)

buje besedilo nekatere teološko utemeljene misli, ki jih v izvorniku ni in tudi ne v dosegljivih nemških rokopisih predreformacijske dobe. To kaže, da je slovenil samostojno ob izvorniku.

Besedilo inačič skupine B, ki ga najbolje predstavlja braslovška inačica, SNP 4795, je živelo kot ljudska pesem še v prvem desetletju 20. stoletja (v Beneški Sloveniji še danes), prvi zapisi pa segajo v začetek 19. stoletja. Vsebinsko je preprostejše. Namesto prevoda kitice *Ut vitrum non laeditur* — *Koker sonce skuz glaž gre* pa vsebuje kitico *Angelus pastoribus*, ki je v besedilu A ni in tudi pri protestantih ne. Zato domnevamo, da besedilo B ni nastalo iz A šele v začetku 19. ali ob koncu 18. stoletja, ampak je po izvoru samostojno in nemara tudi zelo staro.

Napev, ki ga slovenskemu besedilu predpisujejo protestantske pesmarice, je izpričan v zvezi z latinsko pesmijo »Dies est laetitiae« že v 15. stoletju, pa je nemara tudi starejši. Verjetno je veljal tudi za slovensko katoliško besedilo skupine A, saj so se pele po njem še inačiče skupine B, le da je zanje nekoliko prikrojen.

Zdi se torej, da je latinska božičnica »Dies est laetitiae« doživela na Slovenskem dve priredbi, od katerih je ena živela kot cerkvena pesem, prvotno objavljena v protestantskih, nato v katoliških tiskih, druga pa je bila ljudska pesem, ki se je širila po ustnem izročilu in se obdržala še desetletja potem, ko je prva že izginila iz knjig.

(Se nadaljuje.)

Zusammenfassung

DIE VORREFORMATORISCHE ÜBERLIEFERUNG IN DEN SLOWENISCHEN PROTESTANTISCHEN GESANGBÜCHERN UND IN DER NACHFOLGENDEN ENTWICKLUNG

Die Abhandlung umfaßt jene Lieder der slowenischen protestantischen Gesangbücher, die schon von den Herausgebern als slowenisch bzw. alt bezeichnet wurden. Es sind dies: 1. *Vetus Slavorum Decalogus*, 2. *Solemnis ille cantus Dies est laetitiae*, 3. *Vulgaris Slavorum in die resurrectionis cantus*, 4. *Ena stara velikanočna pejsen* (Variante Nr. 3), 5. *Vetus Slavorum Veni S. Spiritus*, und 6. *Ta božična pejsen Puer natus*. Die Lieder Nr. 3, 4 wurden schon von Dr. Ivan Grafenauer erörtert, die Nr. 6 von der Verfasserin der vorliegenden Studie, welche den Versuch einer Fortsetzung und Vervollkommnung der begonnenen Bemühungen um die Lösung des Problems der einheimischen Überlieferung in den Gesangbüchern des 16. Jahrhunderts darstellen möchte.

I. *Te stare deset zapuvidi* (= Die alten zehn Gebote, Decalogus).

Der Decalog in Versen ist in allen Ausgaben des protestantischen Gesangbuches des 16. Jahrhunderts, erstens im Jahre 1567, desgleichen in den späteren katholischen Drucken und Handschriften anzutreffen. Der ursprüngliche slowenische Text, welcher vermutlich mindestens im 15. Jahrhundert nach einer lateinischen Vorlage und ohne spürbare Anlehnung an deutsche Fassungen entstanden ist, war bis zum Anfange des 16. Jahrhunderts in Gebrauch. Die protestantische Fassung überlebte nicht die Reformation, wohl aber wurde in die späteren katholischen Drucke die »Kratka in zastopna teh deset zapuvidi izlaga« (= Kurze und verständliche Erläuterung der zehn Gebote) als »Postna pesem« (= Lied für die Fastenzeit) aufgenommen.

Über die ursprüngliche Singweise des Dekalogs stehen die Nachrichten aus. Diejenige, die Trubar dem Texte vorgeschrieben hatte, ist zwar auch vorreformatorischen Ursprungs, war aber im 15. Jahrhundert in Verbindung mit dem Osterlied »Frew dich du werde Christenheit« in Gebrauch. Im Druck wurde sie zuletzt 1595 veröffentlicht, mußte aber noch in der mündlichen Überlieferung weiterleben, weil man sie genug gut erhalten in einem katholischen handschriftlichen Gesangbuche aus 1733 antrifft.

II. Ta dan je vsiga veselja (= Dieser Tag is voller Freud, Dies est laetitiae).

Der Wortlaut ist in allen protestantischen Gesangbüchern des 16. Jahrhunderts, von 1563 angefangen, veröffentlicht worden. Die slovenischen katholischen Varianten können in zwei Gruppen aufgeteilt werden: A sind Beispiele aus nachreformatorischen Drucken und Handschriften, B sind Varianten aus der volkstümlichen Überlieferung. Die Beispiele der ersten Gruppe stimmen bis in Einzelheiten mit den protestantischen Beispielen überein und sind als offizielle slovenische kirchliche Fassung des lateinischen Originals anzusprechen. Inhaltlich ist diese Fassung ziemlich selbständig und rührt mindestens aus dem Ende des 15. Jahrhunderts her. Auch die Varianten B, die als Volkslieder noch anfangs des 20. Jahrhunderts, teilweise bis zur Gegenwart fortlebten, sind ziemlich freie Übersetzungen des lateinischen Originals und sind dem verwendeten Metrum nach vermutlich auch noch in vorreformatorischer Zeit entstanden.

Die Singweise, welche in den protestantischen Liederbüchern vorgeschrieben wird und wir sie auch in den katholischen Varianten beider Gruppen verfolgen können, ist die nämliche, die schon im 15. Jahrhundert für das lateinische Lied Dies est laetitiae in Gebrauch war.